

«وطن امروز» از نقش صنعت انرژی در سیاست خارجی ایران گزارش می دهد

نقشه راه اقتصاد انرژی

۵ پیشنهاد به دولت سیزدهم جهت ارتقا و توسعه نقش صنعت انرژی در دیپلماسی اقتصادی ایران

گروه اقتصادی: دهه هاست صنعت انرژی ایران به دلیل وجود منابع سرشار انرژی در جای جای این مرز و بوم، به اصلی ترین منبع کسب درآمد برای دولت بدل شده است. ایران با جای گرفتن در منطقه خاورمیانه و بین ۲ حوزه سرشار از انرژی یعنی خلیج فارس و دریای خزر، اهمیت استراتژیک بسیار دارد؛ دوسوم ذخایر اثبات شده نفت و یک سوم ذخایر اثبات شده گاز طبیعی جهان در اختیار کشورهای خلیج فارس قرار دارد. اگر ذخایر برآورد شده دریای خزر نیز به آن اضافه شود، ذخایر نفت منطقه به ۷۰ درصد و ذخایر گاز به بیش از ۴۰ درصد می رسد. از همین رو و به دلیل اهمیت این منبع درآمد برای ادامه حیات اقتصادی ایران و همچنین بالاگرفتن رقابت ها در بازار انرژی، این صنعت اصلی ترین هدف تحریم های ظالمانه آمریکا و غرب بوده است. حال که کشور در تکاپوی آغاز دولت سیزدهم است و فرصتی طلایی برای ایجاد تحولی اساسی در تمام زمینه ها به وجود آمده است، بجاست تا مروری بر جایگاه صنعت انرژی در سیاست خارجی و دیپلماسی اقتصادی کشور داشته باشیم.

شاید بتوان گفت صنعت انرژی ایران چه از لحاظ جغرافیای سیاسی و چه از نظر اقتصادی، دارای امتیازات فراوانی است و همین باعث می شود صنعت انرژی فرصت اقتصادی مناسبی را پیش روی ایران دهد. بیضی انرژی خلیج فارس - دریای خزر یکی از مهم ترین موقعیت های استراتژیک دوران ماست که ایران در مرکز آن قرار دارد. همچنین ایران یکی از ۲ کشوری است که قادر است به طور مستقل و مستقیم، نفت از سوی دیگر منابع عظیم نفت و گاز واقع شده در منطقه خلیج فارس و ترانزیت روزانه حدود ۱۷ میلیون بشکه نفت خام از تنگه هرمز، همچنین وجود حوزه های قابل توجه نفت و گاز در کشورهای حوزه خزر و عدم دسترسی این کشورها به آب های آزاد، موقعیت ممتاز جغرافیایی را برای ایران به وجود آورده که می تواند آن را به عنوان یکی از مسیرهای اصلی انتقال انرژی از این حوزه ها به سایر نقاط جهان مطرح کند و در صورت استفاده از این قابلیت های بالقوه، ایران نقش تعیین کننده ای در تأمین امنیت انرژی جهان خواهد داشت. نقش انرژی در اقتصاد جهانی به گونه ای افزایش یافته است که ارتباطی مستقیم و هماهنگ با موضوعاتی همانند رشد اقتصادی، رکود و موازنه تجاری کشورها پیدا کرده است. یکی از عواملی که مسئله امنیت انرژی را برای قدرتهای بزرگ و کشورهای مصرف کننده عمده، حساس و دارای اهمیت می کند، افزایش وابستگی جهانی به منابع نفت و گاز - حداقل در آینده ای قابل پیش بینی - و تأثیر آن بر اقتصاد کشورهای تولید کننده و مصرف کننده است. این تحولات توجه به مقوله انرژی را افزایش داد و موجب شد تا تدفقه های امنیت انرژی گسترش یابد.

انرژی - و به طور مشخص نفت و گاز - یکی از مؤلفه های تأثیرگذار در تولید ثروت و قدرت در جهان کنونی به شمار می رود. بنیاد توسعه صنعتی بر انرژی است. صادرات نفت خام و میعانات گازی همواره یکی از اصلی ترین درآمدهای دولت در ایران بوده است. چین یکی از اصلی ترین مشتری های ایران در بخش انرژی است. توافق ۲۵ ساله با این کشور می تواند افق های جدیدی برای ۲ کشور در روابط اقتصادی بگشاید. بزرگ ترین کلون های مصرف انرژی جهان، مناطق توسعه یافته با نرخ رشد بالای اقتصادی هستند. از این رو صنعت با مواد هیدروکربنی (نفت و گاز) پیوندی ناگسستنی دارد. این پیوند ناگسستنی بین انرژی و صنعت، اساس قدرت در سده بیست و یکم است. از سویی با توجه به اینکه انرژی از منابع کمیاب زمین است و بهترین منابع در بازی های قدرت نظام جهانی منابع کمیاب هستند، ناگزیر منابع کمیاب اهمیت ژئوپلیتیک بالایی دارند، یعنی امکان زیادی را برای پیشبرد اهداف در رقابت های قدرت به دست می دهند. بنابراین انرژی به عنوان یک متغیر ژئوپلیتیک، جایگاه ویژه ای را در بازی های قدرت نظام جهانی باز کرده و دسترسی به منابع انرژی برای تمام سطوح سلسله مراتب قدرت جهانی، اهمیت استراتژیک پیدا کرده است.

از این رو، هر یک از بازیگران نظام جهانی، به دنبال تعریفی از جایگاه امنیت انرژی خود در جهان هستند، بنابراین در مناسبات قدرت در روابط بین الملل، چیزی بر کانون های تولید مواد هیدروکربنی و مسیر انتقال آنها در آینده برای بسیاری از کنشگرهای امروزین واحدهای سیاسی، قابل تصور است.

کنترل منابع انرژی برای استقلال و امنیت ملی همه کشورهای تولید کننده و مصرف کننده، دارای اهمیت است. کشورهای تولید کننده با تلاش برای کنترل و حفاظت مستمر از منابع حیاتی و درآمدی خود، مایل به مشارکت عادلانه و برای توسعه اقتصادهای ملی و افزایش استانداردهای زندگی مردم با هدف دستیابی به منافع ملی خود هستند. در مقابل، کشورهای مصرف کننده نیز تمایل به تضمین جریان دریافت انرژی با پایین ترین سطح قیمت و برقراری امنیت راهبردی و حمل و نقل آن به بازارهای هدف دارند. به این ترتیب مسئله دسترسی به منابع انرژی، شامل فسیلی، اتمی، خورشیدی و... و نیز انتقال بدون انرژی از مکان های برخوردار به مکان های کم برخوردار و فضاها بدون انرژی و نیازمند، کنترل منابع تولید و مسیرهای انتقال انرژی، همچنین تکنولوژی ها و ابزارهای تولید، فرآوری و انتقال و حتی مصرف انرژی برای حفظ سیادت جهانی و منطقه ای و به چالش کشیدن رقبا در عرصه بین المللی، چنگلی دارای ابعاد مکانی، فضایی و جغرافیایی است و به همین اعتبار، انرژی را به موضوع ژئوپلیتیک مهمی تبدیل کرده است. ایران، به عنوان اقتصادی ترین، امن ترین و نزدیک ترین گذرگاه گازی کشورهای آسیای میانه به بازارهای جهانی بویژه کشورهای جنوب آسیا و اروپا نقش انکار نشدنی در بازارهای جهانی انرژی داشته و خواهد داشت. بنابراین می توان ادعا کرد که انرژی یکی از حلقه های پیوند ایران با جهان خارج است و از این نظر، دیپلماسی انرژی ایران و توسعه ملی کشور، به صورت متقابل با یکدیگر تعامل و پیوندی عمیق می یابند. همین جایگاه مهم و حساس است که توسعه صنعت نفت را به کانون توسعه ملی تبدیل می کند. به این ترتیب می توان گفت موضوع انرژی و چگونگی توسعه آن برای جمهوری اسلامی ایران، هم به عنوان یک ابزار قدرت و هم به عنوان یک هدف سیاست خارجی مطرح است.

همچنین باید توجه کرد تغییر و تحولات اساسی و ظهور بازیگران جدید در بازار انرژی، تصویر آتی بازار انرژی را دگرگون خواهد کرد. این دگرگونی در روندها در سطح منطقه ای و فرامنطقه ای قابل تبیین است. با توجه به اینکه ایران خود یکی از بازیگران مهم بازار انرژی و به طور خاص نفت و گاز به شمار می آید، بررسی و تحلیل روندها و سیاست های بازیگران فعال دیگر این بازار از اهمیت بسزایی برخوردار است. یکی از مهم ترین تحولات فرامنطقه ای، رشد تولید نفت و گاز آمریکا بوده که قدرت مانور این کشور را در بازار انرژی به نحو چشمگیری افزایش داده است و وابستگی این کشور را به واردات انرژی به حداقل ممکن تاریخی خود رسانده است. همچنین احتمال بازگشت ونزویلا به بازار نفت با تکیه بر رشد تولید نفت سنگین در بلندمدت، افزایش نقش محوری استرالیا در بازار آلان جی جنوب و شرق آسیا در کنار برنامه ریزی و حرکت کشورها در مسیر پدیده گذار انرژی از جمله روندها و تحولات مهم و قابل تأمل در بعد فرامنطقه ای بازار جهانی انرژی به شمار می رود. در بعد منطقه ای تحولات انرژی می توان به رشد تولید نفت و گاز روسیه، قطر و عراق و توسعه تولید و صادرات محصولات پتروشیمی عربستان اشاره کرد. کشف میدان گازی در دریای مدیترانه نیز ترکیه را به عنوان یک بازیگر نوظهور منطقه ای انرژی مطرح کرده است. مجموع تحولات یاد شده تصویر اقتصاد سیاسی و ژئوپلیتیک بازار انرژی را متحول خواهد کرد که لازم است برنامه ریزی لازم برای کاهش تهدیدهای هر یک از پدیده ها و استفاده از فرصت های ممکن صورت گیرد.

یکی دیگر از صنایعی که در سال های اخیر به آن بی توجهی شده و اثرات آن بی توجهی این روزها مشاهده می شود، صنعت برق است. عدم اصلاح قیمت

متناسب برق باعث زیان ده شدن نیروگاه و نبود انگیزه برای افزایش ظرفیت و ساخت نیروگاه شده است. بخش اعظمی از انرژی نیروگاه های برق، نفت و گاز است. با توجه به پیامدهای زیست محیطی استفاده از سوخت های فسیلی، سرمایه گذاری و جذب سرمایه و استفاده از ظرفیت های موجود در کشور، در بخش انرژی های تجدیدپذیر ضروری می نماید.

تحولات بازار انرژی و مأموریت دیپلماسی انرژی
بازار انرژی در سال های اخیر به واسطه حضور بازیگران جدید دستخوش تحولات جدی شده است. یکی از این بازیگران جدید، ایالات متحده آمریکا است که با تولید نفت شیل، بازارهای جهانی را تحت تأثیر قرار داده است. ایالات متحده آمریکا به یمن انقلاب فناوریانه شیل توانسته طی یک دهه اخیر به یکی از بازیگران اصلی تولید کننده نفت خام و گاز طبیعی تبدیل شود. از سال ۲۰۱۰ به بعد، روند تولید نفت خام و گاز طبیعی این کشور با روند صعودی قابل توجهی همراه بوده است. آمریکا در حال حاضر با تولید ۹۵۱ میلیارد مترمکعب گاز و ۷۴۵ میلیون تن نفت خام در سال ۲۰۱۹، بزرگترین تولید کننده گاز طبیعی و نفت خام در جهان به شمار می رود. این کشور هم اکنون از طریق صادرات آلان جی بخش قابل توجهی از بازار گاز اروپا را در اختیار دارد. بر اساس اطلاعات کمیسیون اروپا، در سال ۲۰۱۸ حدود ۱۱ درصد گاز طبیعی مایع آمریکا به اتحادیه اروپایی صادر شده، این در حالی است که طی دوره ۹ ماهه از اگوست ۲۰۱۸ تا آوریل ۲۰۱۹، سهم اروپا از صادرات گاز طبیعی مایع آمریکا به ۳۰ درصد رسیده است.

مأموریت دیپلماسی انرژی، پیگیری اهداف و منافع ناشی از تلافی و تلفیق جغرافیای سیاسی و جغرافیای اقتصادی در چارچوب جغرافیای انرژی است. دیپلماسی انرژی هر کشور مجموعه ای از راهبردها، روش ها و تدابیری است که در رابطه با مدیریت کلان توسعه منابع انرژی و تولید و مصرف و تجارت حامل های انرژی در بستر رقابت و همکاری با دیگر بازیگران این عرصه اتخاذ می شود و هدف از آنها بهره برداری از فرصت ها و به حداقل رساندن منافع از یک سو و رفع تهدیدها و به حداقل رساندن آسیب ها از سوی دیگر است. از میان صورت های مختلف انرژی (ذغال سنگ، نفت، برق، گاز، انرژی هسته ای و هیدروژنی)، جایگاه و اهمیت و تأثیرگذاری نفت و گاز در عرصه دیپلماسی انرژی همچنان بی بدیل است. این جایگاه و اهمیت تا حدی است که این ۲ حامل انرژی را از ابعاد اقتصادی و تجاری صرف بسیار فراتر برده و نیاز و وابستگی صنعت، اقتصاد و تولید و توسعه به این ۲ حامل، برای آنها نقش حیاتی، امنیتی و راهبردی ایجاد کرده است. به رغم اینکه ایران بر اساس سند چشم انداز توسعه ۲۰ ساله «تعامل سازنده و مؤثر در روابط خارجی» را محور سیاست خارجی و دیپلماسی خود قرار داده است اما دیپلماسی انرژی ایران در کنار مزایای نسبی و امتیازات ثابت ناشی از جغرافیای سیاسی و اقتصادی خود با چالش فرساینده تحریم های بین المللی مواجه است؛ به طوری که

سایر موضوعات خطیری که در دستور کار دیپلماسی انرژی جمهوری اسلامی ایران قرار دارد، هر یک به نوعی با رفع تحریم ها و امکان تعامل و میزان ارتباط با بازیگران جهانی، منطقه ای و دوجانبه مرتبط می شود و از آن اثر می پذیرد.

صنعت انرژی نیازمند توسعه
ایران به دلیل دارا بودن دومین منابع عظیم انرژی جهان (نفت و گاز) و همچنین موقعیت ژئوپلیتیک مناسب؛ یعنی واقع شدن در میان ۲ کانون مهم انرژی دنیا (خلیج فارس و دریای خزر) در جایگاه ویژه ای از نظر تأمین انرژی و امنیت آن قرار گرفته است. انرژی و امنیت آن با توجه به اهمیتی که برای مصرف کنندگان دارد، می تواند به یکی از محمل های پیوند ایران با قدرت های موثر در نظام جهانی تبدیل شود. برقراری پیوندهای انرژی با کشورهای مهم و تأثیرگذار در عرصه بین المللی، افزون بر منافع اقتصادی، منافع امنیتی قابل توجهی را برای کشور در پی خواهد داشت. زیرا این کشورها را در تأمین یک کالای استراتژیک و امنیت آن، به میزان قابل توجهی به ایران وابسته می کند. از مصرف کنندگان بزرگ انرژی جهان می توان کشورهای عضو اتحادیه اروپایی را نام برد که هم اکنون در کنار ایالات متحده آمریکا، در صدر بزرگترین مصرف کنندگان انرژی جهان قرار دارند. زمینه های انرژی ایران، از جمله فرصت های بیش روی این کشورها برای تنوع بخشی به بازار بزرگ تقاضای انرژی شان است اما این کشورها با وجود نیاز بالا به واردات انرژی در طول دهه اخیر، به دلیل اختلاف های سیاسی، نتهنای پایین ترین سطح روابط انرژی را با جمهوری اسلامی ایران داشته اند، بلکه در مواردی نیز به دلیل همسویی با سیاست های ضدایرانی آمریکا، مانع از تحقق تقاضای ژئوپلیتیک انرژی ایران شده اند. ادامه این روند با توجه به جایگاه ایران در امنیت انرژی منطقه ای و جهانی و همچنین نیاز رو به افزایش کشورهای اروپایی به واردات نفت و گاز، در درازمدت، در راستای اهداف امنیت انرژی کشورهای یاد شده نیست. در پایان باید اشاره کرد راه بقای ایران از توسعه می گذرد و راه توسعه از بیمه کردن ثبات اقتصاد کلان با رسته های از روابط دوجانبه اقتصادی در چارچوب تجارت دوجانبه، بهانه تحریم های ظالمانه که تأثیر مستقیمی بر افول نقش صنعت انرژی در دیپلماسی اقتصادی ایران گذاشته، رفتار ایران است؛ تحریم هایی که اگر ایران نقشش در اقتصاد بین الملل را از دست نداده بود، قابلیت اجرا نداشتند. لذا ضروری است با اتخاذ سیاست های مناسب و استفاده از ظرفیت های فراوان ایران در حوزه انرژی - که به بخش کوچکی از آن در این نوشته اشاره شد- نقش از دست رفته ایران در اقتصاد جهان بازیابی شود.

سیاست هایی برای کاهش مخاطرات در حوزه امنیت انرژی
برخی تحولات و تغییر روندهای نوظهور می تواند در آینده ای نزدیک امنیت انرژی کشورمان را با مخاطره مواجه سازد. به منظور مدیریت و کاهش تهدیدهای مترتب بر تحولات منطقه ای و فرامنطقه ای حوزه انرژی، راهکارها و سیاست های زیر می تواند راهگشا باشد.

لرزم فعال سازی دیپلماسی انرژی به منظور حفظ چین به عنوان مهم ترین شریک انرژی کشور
با تحولات گوناگونی که در بازار جهانی انرژی در حال وقوع بوده، لزوم حفظ مشتریان راهبردی انرژی از جمله چین با بودن رفع تحریم های نفتی ضروری است. با توجه به تحریم های شدید آمریکا علیه ایران، همزمان با کاهش واردات نفت چین از ایران، این کشور واردات نفت خود را از عربستان و روسیه به میزان قابل توجهی افزایش داده است. بنابراین، با توجه به اینکه درآمدهای نفتی کشورمان تحت تأثیر تحریم های آمریکا بشدت محدود شده، لازم است دیپلماسی فعال در عرصه انرژی، شریان اصلی فروش نفت و محصولات پتروشیمی کشورمان به این کشور را زنده نگاه دارد.

برنامه ریزی در راستای تولید محصولات پتروشیمیایی هوشمند و فناوری بالا، متناسب با نیازهای آتی تقاضای جهانی
سرمایه گذاری گسترده عربستان در تولید و توسعه محصولات پتروشیمی، این کشور را در آینده ای نزدیکی به یکی از اصلی ترین صادرکنندگان محصولات پتروشیمی

جهان تبدیل خواهد کرد. یکی از چالش های صنعت پتروشیمی کشورمان، تولید محصول پتروشیمی متانول فراتر از ظرفیت بازار داخل و منطقه است. بنابراین، راهکار این مساله تکمیل زنجیره ارزش متانول از طریق تولید محصولات های تک (با فناوری بالا) است. تولید محصولات با فناوری متعارف به دلیل تغییرات با سرعت بالای فناوری و تغییر تقاضای جهانی، می تواند بازارهای صادراتی پتروشیمی کشور را در سال های آتی با چالش اساسی مواجه کند. نیاز آتی این صنعت کالاهای هوشمند پلاستیکی هستند که لازم است برای این منظور، تغییر ساختار در فرایند تولیدات پتروشیمی در کشور انجام گیرد.

تلاش برای متنوع سازی بیشتر اقتصاد و کاهش وابستگی درآمدهای دولت به نفت و گاز

برای کاهش آسیب پذیری از گذار انرژی، متنوع سازی اقتصاد و منبع درآمد است. نظر به سیکلی بودن تحریم های نفتی علیه ایران، موقتی بودن بازار نفت و برق و گاز عراق، کشف ذخایر گازی از سوی ترکیه به عنوان یکی از مشتریان اصلی صادرات گاز ایران و قطعی بودن روی دادن پدیده گذار انرژی در آینده نه چندان دور، لزوم متنوع سازی درآمدهای دولت و کاهش وابستگی درآمدهای دولت به درآمدهای برون زای نفت و گاز بیش از پیش ضروری است. با این حال، دستیابی به تنوع اقتصادی چندان ساده نیست. زیرا این موضوع مستلزم تغییرات گسترده در اقتصاد بوده و پیامدهای آن بر رفاه مردم و توزیع درآمد ملی اثرگذار است. برای مثال، باید اصلاحات مالیاتی گسترده ای در دستور کار قرار گیرد که با توجه به ساختارهای سیاسی موجود در کشورهای نفتی، انجام این اصلاحات پیچیده است. از این رو، نباید انتظار تحول وسیع و سریع در اقتصاد را داشت، بلکه باید با اصلاحات تدریجی و در مقیاس کوچک، زمینه را برای تنوع بیشتر اقتصاد فراهم کرد. ضمن اینکه کوچک شدن اندازه دولت در اقتصاد نیز می تواند هزینه های دولت را کاهش دهد و به ثبات بیشتر کمک کند.

برنامه ریزی برای تنوع بخشی به سبد تولید و مصرف انرژی در راستای پدیده گذار انرژی

یکی از الزام های آمادگی برای تطلق با پدیده گذار جهانی انرژی، برنامه ریزی در راستای توسعه استفاده از انرژی های تجدیدپذیر در سبد تولید و مصرف انرژی است. تا قبل از اعمال تحریم های بین المللی، ورود شرکتهای بزرگ بین المللی به ایران برای اجرای پروژه های مختلف در این انرژی ها افزایش زیادی داشت و سرمایه گذاری های زیادی در این زمینه صورت گرفت. متأسفانه با اعمال تحریم ها، فعالیت شرکتهای بین المللی در ایران خاتمه یافت و بسیاری از پروژه های مرتبط با انرژی های تجدیدپذیر ناتمام ماند. با توجه به اینکه ایران یکی از مستعدترین کشورها در زمینه انرژی های تجدیدپذیر (بویژه انرژی خورشیدی) است، از راستای تنوع در ترکیب انرژی کشور توسعه انرژی خورشیدی باید ادامه داشته باشد. هم اکنون شرکتهایی در ایران هستند که قابلیت طراحی و تولید تجهیزات مورد نیاز را برای راه اندازی نیروگاه های خورشیدی دارند و در صورت حمایت وزارت نیرو و کاهش ریسک سرمایه گذاری، امکان راه اندازی نیروگاه های خورشیدی فراهم می شود.

تمرکز بر صادرات خدمات فنی و مهندسی به جای صادرات گاز و برق به بازار انرژی عراق

همان طور که بررسی های این تحقیق نشان می دهد، عراق به عنوان یکی از کشورهای دارای ذخایر عظیم نفت و گاز چنانچه بتواند در سال های آتی روی تولید نفت و گاز خود سرمایه گذاری بیشتری کند، از واردات برق و گاز از عراق چندان پایدار نخواهد بود. در این باره صدور خدمات فنی و مهندسی از جمله اقدام هایی است که می تواند به طور جدی در دستور کار وزارت نیرو قرار گیرد. توان بالای شرکتهای داخلی فعال در بخش نیرو می تواند زمینه صدور خدمات فنی و مهندسی مورد نیاز زیرساخت های برق را در عراق فراهم کند. تاکنون پروژه های فنی - مهندسی ایران در عراق حدود ۴۰۰ تا ۵۰۰ میلیون دلار ارزش داشته است که این رقم طی ۲ سال ظرفیت افزایش تا ۱۰ میلیارد دلار را دارد.

